

Toomas Hiio

Karin Lippus

LÄHIAJALUGU I

Gümnaasiumiõpik

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministeeriumi poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Toomas Hiio, Karin Lippus
Lähiajalugu I
Gümnaasiumiõpik

Retsenseerinud Kaarel Piirimäe, Viivi Rohtla
Toimetanud Mirjam Puumeister, Tarvo Siilaberg (kordustrükk 2025)
Keeletoimetanud Marika Kullamaa
Korrektuuri lugenud Piret Pöldver, Karet Eesmäe (kordustrükk 2025)
Küljendanud Tuuli Järmut, Kristjan Allik, Heisi Väljak (kordustrükk 2025)
Kaardid: Villu Järmut, Tuuli Järmut
Sõnastiku koostanud Toomas Schvak
Küsimused koostanud Heli Kirsi, Katrin Männik

Kirjastus on püüdnud ühendust saada kõigi illustratsioonide autorite või nende volitatud esindajatega. Palume neil, kellega me pole ühendust saanud, pöörduda kirjastuse Maurus poole.

ISBN 978-9916-738-90-0
Autoriõigus: Toomas Hiio, Karin Lippus, OÜ Maurus Kirjastus, 2016.
Parandatud ja täiendatud trükk 2025.

Kirjastus Maurus
Tartu mnt 74, Tallinn 10144
Telefon: +372 5919 6117
www.kirjastusmaurus.ee
tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

Õpiku kasutajale

Hoiad käes lähiajaloo I kursuse õpikut, mis käsitleb maailma ajalugu alates esimesele maailmasõjale eelnenud ajastust 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses kuni teise maailmasõja lõpuni. Õpikus pööratakse rohkesti tähelepanu mõlemale 20. sajandi maailmasõjale ning nendeni viinud sündmustele ja protsessidele, aga ka rahukonverentsidele, kus lepiti kokku sõjajärgse maailma korralduses ning pandi paika uued piirid. Kui esimene maailmasõda purustas senise maailmakorra, siis teise maailmasõja tulemusena kujunes suur osa sellest maailmast, milles me elame ka täna.

Kujunduslikus mõttes on õpiku paarislehekülj üks tervik. Et luua tähenduslikke seoseid, on lehekülje servadele asetatud viiteid aimekirjandusele või filmidele ①. Seejuures kehtib põhimõte, et info on kättesaadav asjakohastes ja mõttekates seostes ning tihti toetab lisainfo ka ülesannete lahendamist. Osa viiteid ja filme on ka ruutkoodidena lisatud – neid on lihtne avada nutiseadmega skanneerides ②. Peatüki sisu puudutavad küsimused ja ülesanded paiknevad peatüki lõpus. Nagu lähiajaloo III õpikus, nii on ka selles õpikus osa küsimusi koostanud õpilane. Küsimused-ülesanded koostas esmatrüki jaoks Rakvere gümnaasiumi õpetaja Heli Kirsi ③ ja tema õpilane Katrin Männik ④. Õpikus on kokku 32 peatükki ning õpiku lõpust leiad veel ka väga mahuka sõnastiku.

1885. aastal sai sakslane Wilh. Meißner välja mõelnud **välitelefoni**. 20. sajandi alguses kasutati välitelefone oma varustuses. Välitelefoni kasutusel olid sõjaväelased, sõjaväelaste ühendused ja on sellisena kasutusel ka raudteel. Välitelefoni kasutusel on ka raudteel. 1877. aastal leiutas Thomas Edison välitelefoni. 1877. aastal leiutas Thomas Edison välitelefoni. 1877. aastal leiutas Thomas Edison välitelefoni.

T. A. Edison (1847–1931) oli Ameerika välitelefoni leiutaja ja üheksa. Tema nimel on üle 1000 patenti, muu hulgas ka elektrilise valgustuse ja fonograafi.

②

Hüvi korraldus 1922. aastal. "A day with Thomas A. Edison."

19. sajandi lõpust alates kasutati välitelefone oma varustuses. Välitelefoni kasutusel olid sõjaväelased, sõjaväelaste ühendused ja on sellisena kasutusel ka raudteel. Välitelefoni kasutusel on ka raudteel. 1877. aastal leiutas Thomas Edison välitelefoni. 1877. aastal leiutas Thomas Edison välitelefoni. 1877. aastal leiutas Thomas Edison välitelefoni.

1938. aastal, mille vallas S. Kirovi tapmine. Nüüd olid repressioonid suunatud partei- ja riigitegelaste, sõjaväelaste, samuti kunstnike, kirjanike ja teadlaste ning tavajärgsete inimeste vastu. Ohvreid süüdistati kommunistlikest vandenõudest, spionaazist välisriikide kasuks, riigi vara omandamises jm rüüstamises. Enamasti olid süüdistused alusetud. Hävitav suu osa kõrgemast ohvitserkonnast ja keskkonnast partei- ja riigitegelastest, puutumata ei jäänud partei kõrgema juhtkonna liikmeid – maha lasti Buhharin, Kamenev, Zinovjev, endine rahvakomissaride nõukogu esimees Rõkov jt. Mõned näidisprotsessid kõige tähtsamate süüaluste üle peeti avalikult ja väljavalitud välismaa ajakirjanike juuresolekul. Oma artiklites neid protsesse õigustasid. Aastatel 1937–1938 repressioonide arvu kohta on erinevaid andmeid. 1956. aastal NSV Liidus moodustatud komisjon nimetas repressioonide vüks üle 1,5 miljoni, keeltest ligi 700 000 mõistet surma.

KÜSIMUSED JA ÜLESANDED

1. Mida tähendavad lühendid ④ JEP, ÜK(b)?
2. Mis muutis 1930. aastatel tsarliku sünnimärgise? Miks see oli riigile vajalik?
3. Meenuta ptk 2.7. teksti põhjal, milles seines sõjakommunistide poliitika?
4. Millest ③ maailmarevolutsiooni idee ja kuidas selle idee rakendamiseks puudutas ka Eesti vabariiki detsembris 1924. aastal?
5. Kirjeldata industrialiseerimist Nõukogude Liidus, lähtudes meetoditest, mida selleks kasutati.
6. Milles seines kolhooside rajamisega kaasnev rõhk ja vägivald ning milled oled kollektiviseerimise tulemusel?
7. Uuri isaks, milliseid sotsialistliku realismi teoseid on koolis lugenud sinu vanavanemad.

3. K. A. NÕUKOGUDE VÄHEMAA JA NSV LIIT

Balkani kampaania 1940–1941

1939. aasta aprillis oli Itaalia vallutanud Albaania. 1940. aastal, pärast sõttaastumist Suurbritannia ja Prantsusmaa vastu, taotles Itaalia Saksamaa toetusel Kreeka ja Jugoslaavia ründamiseks. Saksamaa jaoks aga oli rahu Balkanil oluline nii poolelioleva ühuse jätkamiseks. 28. oktoobril 1940 alustas Itaalia Hitleriga kooskõlastatuna sõda, rünnates Kreeka ja Albaania. Kreeklased löid aga Itaalia väed tagasi ja tungisid ise Albaaniasse.

1941. aasta 25. märtsil oli Jugoslaavia oma julgeoleku tagamiseks liitunud Saksamaa, Itaalia ja Jaapani kolmikpaktiga. Kuid kahe päeva hiljem tegid sõjaväelased riigipöörde ja uus valitsus taotles sõjalise liidu sõlmimist NSV Liiduga. Selle peale andis Hitler korralduse alustada ettevalmistusi Jugoslaavia ründamiseks. Vähem kui kahe nädala pärast, 6. aprillil 1941, algas rünnak. Saksad, Itaalia ja Ungari väed liikusid kiiresti edasi ning 17. aprillil õhtul kapituleerus Jugoslaavia armee tingimusteta.

Jugoslaavia jaotati osadeks. Horvaatia kuulutas end 15. aprillil 1941 iseseisvaks ja viitis teises maailmasõjas Saksa poole. Serbia jäeti Saksa sõjalise okupatsiooni alla ja ametisse nimetati nukuvalitsus. Sloveenia jaotati Saksamaa ja Itaalia vahel. Makedoonia liideti Bulgaariaga ja Kosovo Itaalia okupatsiooniga. Ungari liideti kaks provintsi Ungari piiri ääres. Montenegro kuningriigist sai Itaalia protektoraat. Jugoslaavia puhkes partisanisõda.

Samal päeval Jugoslaavia ründamisega tungis Wehrmacht Kreekasse. Kreeka alistamises osalesid Itaallased, kreeklased pool võitles aga üle 60 000 Briti impertiuri sõjaväelase. Kreeklaste vastupanu oli tugevam kui Jugoslaavias. Esimesed Saksa üksused jõudsid Ateenasse 27. aprillil. 30. aprillil 1941

Kreeka sõdur Itaalia vastu vallutatud tanki ehk kergelt soomustatud ja relvastatud roomikariga lahingumasinaga (1940).

Louis de Bernières. Kapitän Carrelli mandoliin. Vast. ①

SISUKORD

Maailm esimese maailmasõja eel

6

1.1. Ühiskonnad enne esimest maailmasõda: moderniseerumise jätkumine	10
1.2. Monopolid ja maailmamajandus 1870–1914	18
1.3. Impeeriumid ja imperialism	26
1.4. Sajandivahetuse ideed ja liikumised	36
1.5. Sisepoliitika enne esimest maailmasõda	44
1.6. Sajandivahetuse Venemaa ja 1905. aasta revolutsioon	52
1.7. Suurriikide liidud ja kriisid enne esimest maailmasõda	60

Esimene maailmasõda

69

2.1. Suurriikide võidurelvastumine	70
2.2. Sõja algus. Aastad 1914–1915	78
2.3. Sõjategevus 1916. ja 1917. aastal	86
2.4. Revolutsioonid Venemaal 1917. aastal	94
2.4.a. Eesti sõjasündmuste keerises	102
2.5. Viimased suured lahingud ja sõja lõpp 1918. aastal	108
2.6. Impeeriumide lagunemine ja Pariisi rahukonverents	116
2.7. Kodusõda Venemaal	124
2.7.a. Eesti vabadussõda	132

Sõdadevaheline maailm **141**

3.1. Uus maailma poliitiline kaart. Rahvasteliit	142
3.2. Maailmamajandus ja rahvusvahelised suhted 1920. aastatel	148
3.3. Ameerika Ühendriigid ja ülemaailmne majanduskriis 1930. aastatel	156
3.4. Euroopa demokraatlikud riigid 1919–1939	164
3.5. Autoritaarsete režiimide ja diktatuuride kehtestamine Euroopas	170
3.6. Totalitaarsed riigid Euroopas 20. sajandil	178
3.6.a. Nõukogude Venemaa ja NSV Liit	184
3.6.b. Saksamaa 1918–1939	192
3.7. Rahvusvahelised suhted 1930. aastatel ja suuremad relvakonfliktid	200

Teine maailmaõda **209**

4.1. Teise maailmasõja eelõhtu	210
4.2. Sõda Euroopas 1939–1940	216
4.3. Sõda kujuneb maailmasõjaks	222
4.3.a. Maailmavaatesõda	228
4.4. Murrang sõjas 1942. aastal ja liitlaste pealtung	234
4.5. Sõda Euroopas 1943–1944	240
4.6. Teise maailmasõja lõpp ja tagajärjed	248

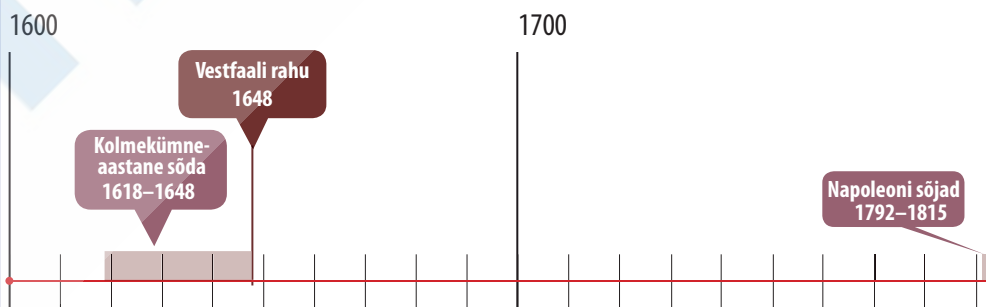
Sõnastik **256**

MAAILM ESIMESE MAAILMASÕJA EEL

Ajaloo periodiseerimine on alati veidi meelevaldne. See on ainult abivahend ajaloos kulgemise mõistmiseks ja seetõttu periodiseerivad eri ajaloolased minevikku erinevalt. Briti ajaloolane Eric Hobsbawm (1917–2012) võttis kasutusele mõisted „pikk 19. sajand“ ja „lühike 20. sajand“. Pikaks 19. sajandiks nimetas ta ajastut, mis algas Prantsuse revolutsiooniga 1789. aastal ja lõppes Venemaa revolutsiooniga 1917. aastal. Lühike 20. sajand (selle mõiste laenas ta Iván T. Berendilt) algas esimese maailmasõjaga 1914. aastal ja lõppes NSV Liidu lagunemisega 1991. aastal. Hobsbawm rõhutas nende piiridega revolutsioone kui maailmaajaloo murdepunkte.

Maailmaajaloo etappe piiritlevad ka sõjad ja neid lõpetanud rahukonverentsid, mis fikseerivad endised või sõja tulemusena tekkinud uued piirid ja määratlevad riikidevahelised suhted. Suuremateks pöördepunktideks on olnud Vestfaali rahu 1648. aastal, Viini kongress 1814–1815, Pariisi rahukonverents 1919. aastal ning teise maailmasõja lõpetanud rahukonverentsid aastatel 1945–1951.

■ Euroopa uuemat ajalugu piiritlevad sõjad ja neid lõpetanud rahukonverentsid.

*Eric Hobsbawm.
Äärmuste ajastu.
Lühike 20.
sajand 1914–
1991. Varrak,
2002.*

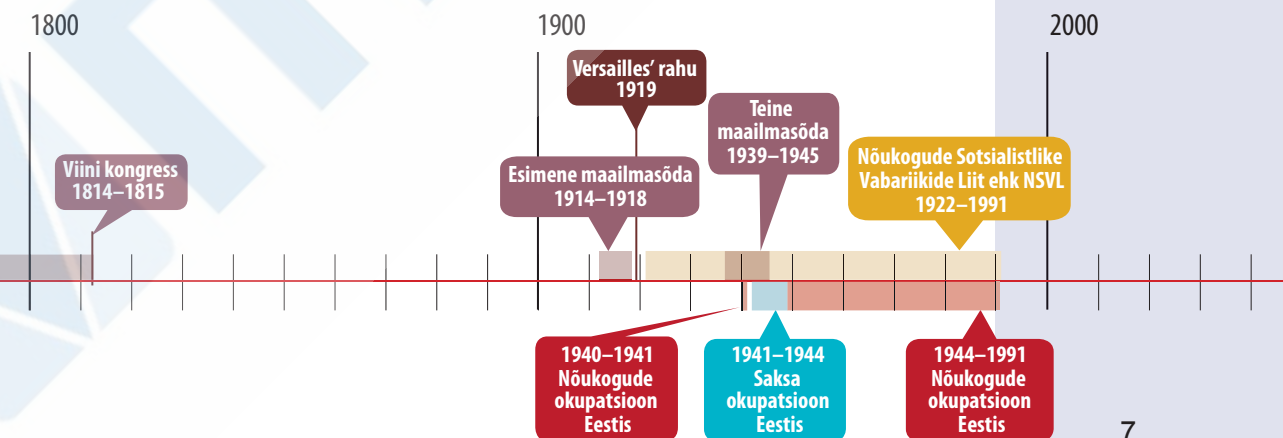
Enamik esimesse maailmasõtta läinud Euroopa piiridest kujundati aastatel 1814–1815 peetud **Viini kongressil**, kus kinnitati Napoleoni sõdades purustatud Euroopa uued ja vanad piirid. Kongressil kehtestatud Kesk-Euroopa riikide liidul kui Püha Rooma riigi järeltulijal ei olnud aga määratud püsima jääda, sest tugevnev Preisimaa seadis eesmärgiks koondada enda ümber teised Saksa riigid ja luua üks suur Saksamaa. 1866. aastal ja 1870–1871 võitis Preisimaa lahinguväljadel nii Austriat ja temaga liitunud mitut Saksa riiki kui ka Prantsusmaad, ühendas väiksemad Saksa riigid Saksa keisririigiks ja kehtestas end Mandri-Euroopa dominandina.

Esimesele maailmasõjale eelnenud ajastu alguspunktina käsitletaksegi enamasti 1871. aastat, Prantsuse-Preisi sõjale järgnenud aega. Seda nimetati ilusaks ajastuks, prantsuse keeles *Belle Époque*, mida iseloomustasid optimism, jõukus, teaduse ja tehnika kiire areng ning kultuuri õitseng, eriti Pariisis. Austria kirjanik Stefan Zweig (1881–1942) pani oma mälestusraamatu pealkirjaks „Eilne maailm“. See oli tema parafras mõistest *l'Ancien Régime*, millega tähistati Prantsuse revolutsiooniga lõppenud absolutismiajastut.

Stefan Zweig.
Eilne maailm.
Eurooplase
mälestused.
Hea Lugu, 2013.

- Miks nimetati Prantsuse-Preisi sõjale järgnenud aega ilusaks ajastuks?
- Mis sündmuste tulemusena kujunes Mandri-Euroopa dominandiks Saksa keisririik?

Suurematest Euroopa rahvastest ei olnud 20. sajandi alguses oma riiki veel poolakatel, iirlastel, soomlastel ja tšehhidel. Poola maad olid jagatud Venemaa, Saksamaa ja Austria-Ungari vahel. Iirlased taotlesid omavalitsust. 19. sajandi viimasel veerandil taotlesid tšehhi rahvuslased tšehhi keelele riigikeele staatust ja ka autonoomiat, kuid suur saksa vähemus Tšehhimaal blokeeris tšehhide taotlused Austria parlamendis.

VENEMAA
KEISRIRIIK

1878: Vene-Türgi sõja lõpetanud Berliini kongressil tunnustavad suurriigid Serbia, Montenegro, Rumeenia ja Bulgaaria iseseisvust.

1912–1913 : Balkani sõdades tõrjutakse Osmani impeerium Balkanilt välja, välja arvatud tänini Türgi osaks olevast Ida-Traakiast.

1908: Austria-Ungari annekteerib Türgile kuulunud Bosnia ja Hertsegoviina.

Norra
Rootsi
Taani ja Island
Venemaa keisririik
Suurbritannia ja Iirimaa
Holland
Belgia
Saksa keisririik
Austria-Ungari
Šveits
Prantsusmaa
Rumeenia
Serbia
Bulgaaria
Portugal
Hispaania
Itaalia
Türgi
Kreeka
Montenegro
Albaania

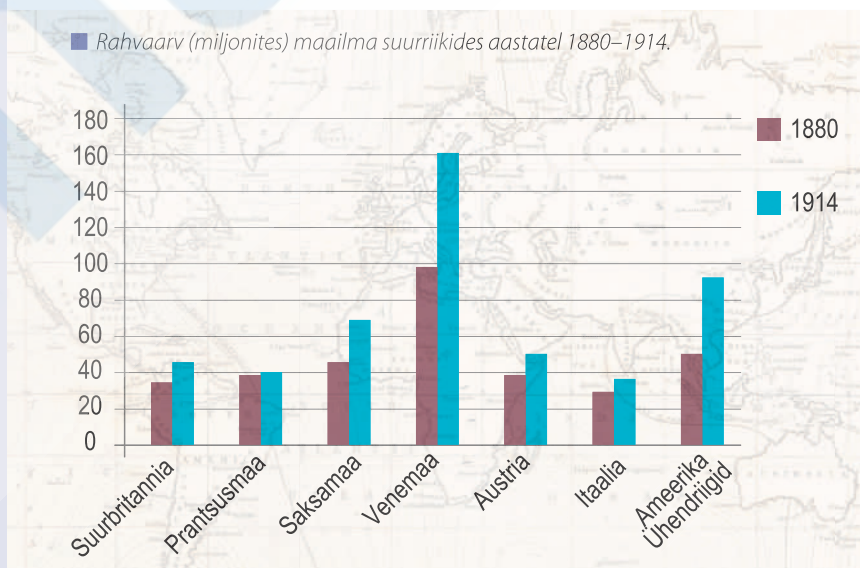
1.1.

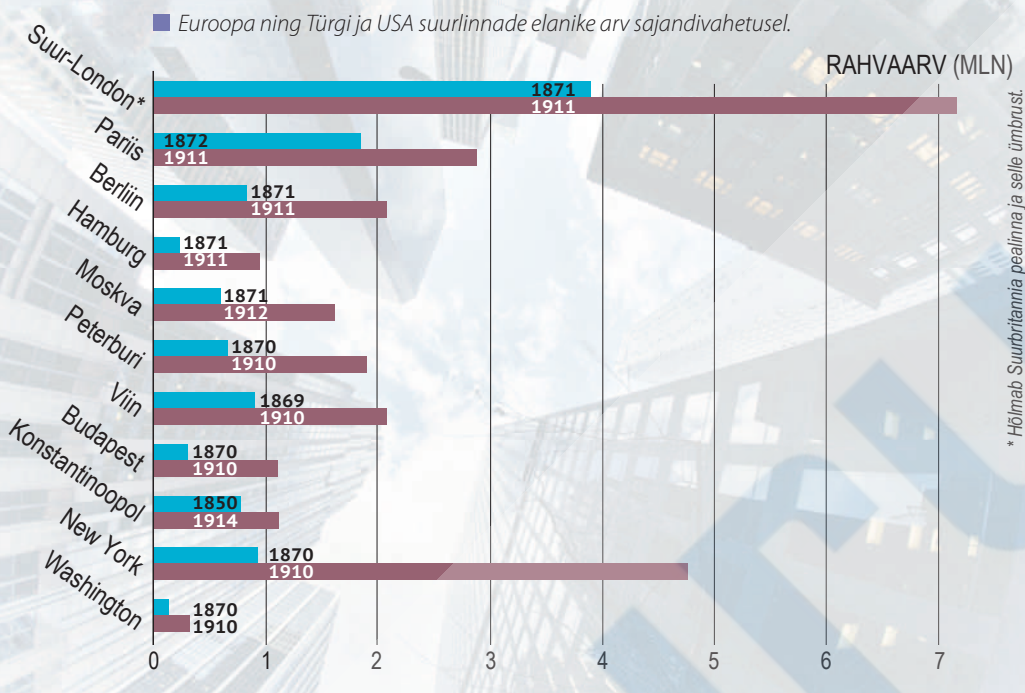
Ühiskonnad enne esimest maailmasõda: moderniseerumise jätkumine

Sotsiaal- ja ajalooteaduses on **moderniseerumise** käigu üle palju vaieldud, kuid tänapäeval on modernismiajastu kinnistunud Prantsuse revolutsiooni ja Ameerika Ühendriikide iseseisvumisega alanud ajastu üldnimetuseks. Ajastut iseloomustab teaduslik-tehnilise revolutsiooni jätkumine, industrialiseerimine ja linnastumine, ühiskonna liberaliseerumine, üldhariduse levik, massikommunikatsiooni sünnid jm.

Rahvastik

Rahvaarv on riigi võimsuse tähtsamaid näitajaid, mis mõjutab nii majandust kui ka sõjandust. Aastal 1800 oli Euroopa suurim riik Prantsusmaa ligi 30 miljoni elanikuga. 1851. aastaks kasvas Prantsusmaa rahvaarv 37 miljonini, kuid 1911. aastal oli seal ainult 41 miljonit elanikku. Prantsusmaa rahvastiku kasvu aeglustumise põhjuseks peetakse majanduslikku heaolu, katoliku kiriku mõju nõrgenemist ja rasedust vältivat seksuaalkäitumist, mis algas varem kui teistes riikides. Samal ajal kasvas Prantsusmaa konkurendi Saksamaa rahvastik aastatel 1871–1910 ligi 24 miljoni inimese võrra ja oli enne esimest maailmasõda üle 65 miljoni. Ameerika Ühendriikide rahvaarv hakkas tormiliselt kasvama sajandivahetusel, suuresti tänu sisserändele, tõustes 1880. aasta 50 miljonilt 1910. aastaks üle 80 miljoni.

Eriti kiiresti kasvas suurlinnade elanike arv. Suurlinnade rahvastikustatistika ei peegelda ainult tööstuse arengut. Elanikke oli palju eeskätt pealinnades. Tööstuse kõrval suurendasid elanike kontsentreerumist linna ka kaubandus ja transport, mis seletab Hamburgi ja New Yorgi kiiret kasvu.

Tööjõu migratsiooni allikaks olid 19. sajandil maapiirkonnad: pärisorjuse kaotamine Ida-Euroopas ja tehnilised uuendused põllumajanduses vabastasid hulga rahvast, kes leidis rakenduse tööstuspiirkondades. Hoolimata kiirest linnastumisest suurenes rahvastiku kiire kasvu tõttu ka põllumajanduses hõivatud inimeste arv. Ainsaks erandiks oli siin Suurbritannia, kus 1840. aastal oli põllumajanduses hõivatud 3,4 miljonit ja 1980. aastal 2,4 miljonit inimest.

Rahvastiku kasvu soodustasid parem toitumine ja **tervishoid**, imikute suremuse vähenemine ning kasvav eluiga. Rõugete vastu vaktsineeriti alates 18. sajandist, kuid paljudes riikides tehti see kohustuslikuks alles 19. sajandi teisel poolel. Tervishoiu olukord 20. sajandi alguses polnud mõistagi võrreldav praeguse ajaga. Nii maal kui ka linnade tööliskvartaleis, aga ka kõrgemas seltskonnas, olid probleemiks tuberkuloos ja suguhaigused. Euroopa ei jäänud puutumata ka tüüfusest ja koolerast. 1890. aastate alguse kooleraepideemia nõudis Hamburgis 8000 inimese ning Moskvast ja Peterburis üle 200 000. Suurbritannias oli

Prantsusmaa ajakir-
ja *Le Petit Journal*
esikaanel (1912)
kujutati koolerat
vikatiga niitva
surmana.

alates 1870. aastatest tegeldud linnade kanalisatsiooni ja veevärgi ehitamisega, tänu millele paranesid hügieenitingimused ning see epideemia Briti saartele enam ei jõudnud.

Võitluseks epideemiatega ja hügieenitingimuste parandamiseks asutati 1907. aastal Pariisis rahvusvaheline hügieeniamet, mis koordineeris riikide tervishoiualaseid jõupingutusi.

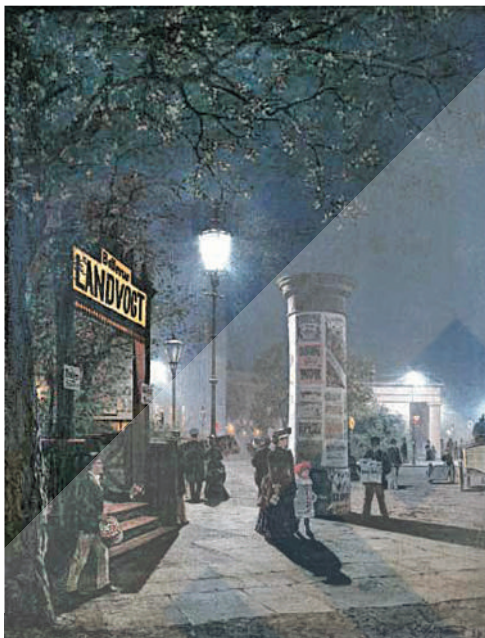
Ehkki tänapäevane **veeklosett** leiutati juba 18. sajandi lõpul, muutus see linnade kortermajades tavaliseks alles pärast esimest maailmasõda. Maal olid väljakäigud ainult mõisates ja jõukamates majapidamistes. Kui Saksa väed 1918. aasta kevadtalvel Eesti okupeerisid, oli põhjendatult epideemiade levikut pelgavate sõjeväevõimude üks korraldusi väljakäikude ehitamine kõigisse majapidamistesse.

Uued energiaallikad

19. sajandil oli kõige olulisemaks energiaallikaks kivisüsi, millega käivitati aurumasinad. Seetõttu tekkisid esimesed tööstuspiirkonnad kivisöemaardlate lähedusse (Suurbritannias Kesk-Inglismaal ja Lõuna-Walesis, Saksamaal Ruhris ja Sileesias, Belgias Valloonias jm.)

Tsaari-Venemaa esimesed suuremad **söekaevandused ja terasetööstused** rajati Donimaal. Suurbritannia tööstur Charles Gascoigne pani seal 18. sajandi lõpul aluse Luhanski tööstuslinnale ja waleslane John Hughes sai 1869. aastal lepingulise loa metallitööstuse rajamiseks paika, mis praeguseks on kasvanud Donetsk'i miljonilinnaks. Hughesi nimest tuli ka Donetsk'i varasem nimi – Juzovka. Nende piirkondade vallutamine oli üks põhjuseid, miks Venemaa 2014. aastal Ukrainat ründas. Nüüdseks on sõda seal kestnud rohkem kui 10 aastat.

1880. aastatel sai võimalikuks **elektrienergia** ülekanne kõrgepingeline mööda. Esimesi avalikke valdkondi, kus elektrit kasutama hakati, oli tänavavalgustus (Pariisis 1878 ja Berliinis 1882). 19. sajandi lõpus kasvas kiiresti **naftatootmine**, seda nii keemiatööstuse tooraine kui ka kütusena. Nafta võidukäik on siiski eelkõige seotud sisepõlemismootoriga autode laialdase kasutuselevõtuga 20. sajandil.

Esimene elektriline tänavavalgustus Berliinis (Carl Saltzmann, 1884).

Võib ainult ette kujutada, kui võrd ere võis elektriline tänavavalgustus tunduvalt õli- ja gaasilaternate valgusega harjunud inimestele.

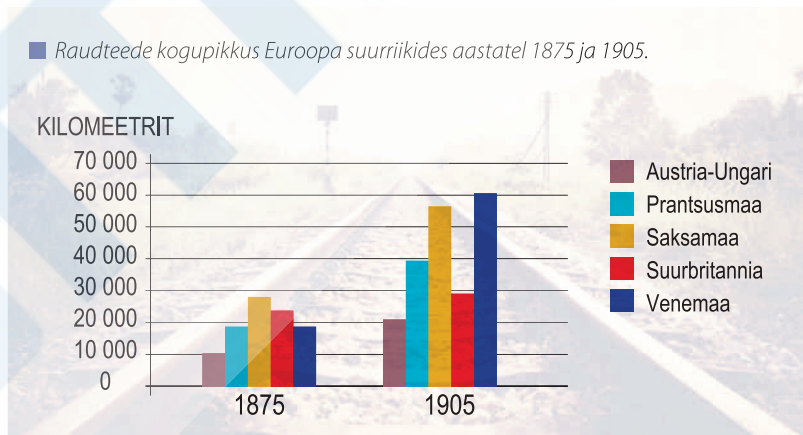
Transport

Tööstuse arengut kiirendasid uuendused transpordi vallas, aga ka vastupidi: transpordivõimaluste avardamine edendas tööstuse arengut. Purjelaevade asendumine **aurulaevadega** suurendas meretranspordi kiirust ja turvalisust.

Euroopa elanike jaoks oli veel suurema mõjuga massiline **raudteede ehitamine**, mis lühendas reisimise ajakulu palju kordi ning kiirendas kaubavedu. 1875. aastaks moodus Saksamaa oma raudteede kogupikkusega Suurbritanniast. Kaugemale maha jäid Prantsusmaa, Venemaa ja Austria-Ungari. Tuleb tähele panna Suurbritannia varast arengut ja Saksamaa kiiret arengut

*Omamoodi sümboliks Atlandi ületuse ebaturvalisusest sai 1912. aastal kokkupõrkes jäämäega hukkunud reisiaurik **Titanic**. Laeval oli 29 aurukatelt, mis tagasid maksimumkiirusena 24 sõlme ehk 44 km/h.*

■ Raudteede kogupikkus Euroopa suurriikides aastatel 1875 ja 1905.

Eeskujuks kasutatud: Norman Davies, Euroopa ajalugu. Varrak, 2014. Lk 1193.

ning Austria-Ungari mahajäämust. Ehkki Venemaal olid kõige pikemad raudteed, oli Venemaa väga suur maa ja raudteede võrk siiski hõre.

Sõdade ajal on just raudtee peamine transpordivahend ning suurte inimhulkade ja varustuskoguste veol otsustava tähtsusega. 20. sajandi alguses oli pikk rongisõit majanduslikult jõukohane ka madalama keskklassi liikmetele, näiteks eesti talupoegadele, kes oma poegi Peterburi või ka välismaale ülikooli saatsid.

19. sajandi lõpu poole tuli uue liiklusvahendina kasutusele **auto**. Esimese bensiinimootoriga auto ehitas Carl Benz 1885. aastal Saksamaal. Sajandivahetusel toodeti autosid juba kõigis juhtivates tööstusriikides.

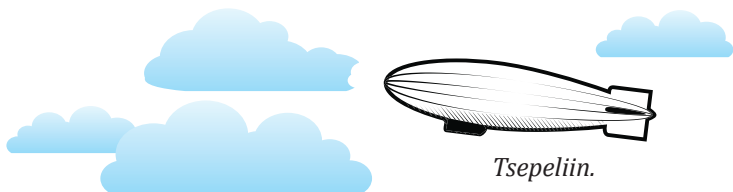
Norman Davies.
Euroopa ajalugu.
Varrak, 2014.

Euroopa motoriseerimisele aitasid suuresti kaasa André Michelin'i täispumbatavad kummid (1888) ja Ameerika mass-toodangu meetodid (1908). Sigines arvukalt mootorrattaid, veoautosid ja busse. Sajandivahetusel rajati sellised suured firmad nagu Fabbrica Italiana Automobili Torino (FIAT, 1899) ja Renault Pariisis (1901). 1901. aasta Daimler-Benzi Mercedes ja 1906. aasta Rolls-Royce'i Silver Ghost löid luksuse ja töökindluse uued standardid.

Norman Davies. Euroopa ajalugu. Varrak, 2014. Lk 713, tlk Rein Turu.

1895. aastal patenteeris krahv Ferdinand von Zeppelin jäiga kerega juhitava õhulaeva, mida tema nime järgi kutsutakse tsepeliiniks. 1910. aastal alustati maailma esimese regulaarse õhuühendusega. Tsepeliine hakkas kasutama ka Saksa sõjavägi, esimese maailmasõja ajal rakendati neid näiteks pommituslendudeks.

Lennundustehnika arenes kiiresti. 1903. aastal tegid ameeriklastest vennad Orville ja Wilbur Wright esimese juhitava lennu õhust raskema lennumasina, **lennukiga**. Esimese maailmasõja ajal tõestasid lennukid oma tähtsust sõjanduses. Sõdadevahelisel ajal sai lennuväest iseseisev väeliik ning ka tsiviil-lennunduses tõrjusid lennukid tsepeliinid kõrvale.

Tsepeliin.

Side ja massikommunikatsioon

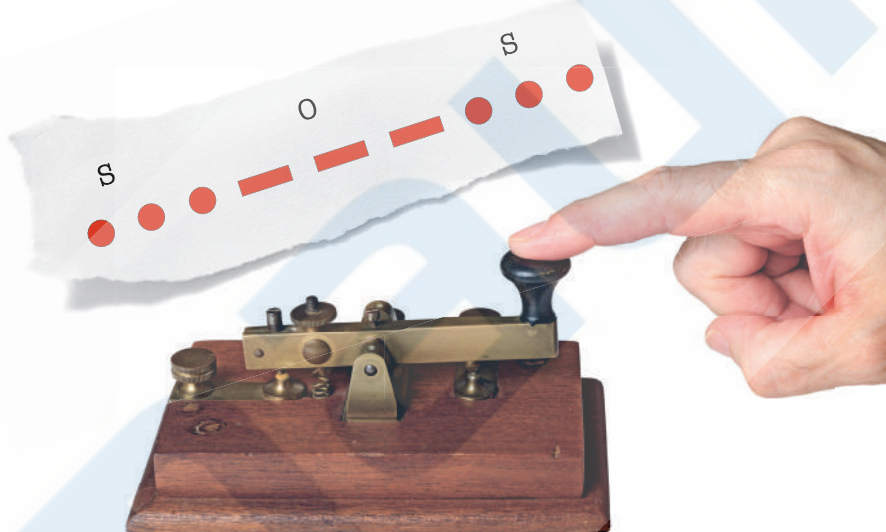
Informatsiooni liikumist kiirendasid leiutised side alal ja massikommunikatsiooni teke. Esimesed **telegraafiaparaadid** ehitati juba 19. sajandi alguses. 1838. aastal käivitati Inglismaal esimene kommertstelegraafiliin. Samal ajal patenteeris Samuel Morse Ameerika Ühendriikides oma telegraafisüsteemi. 1861. aastal ühendati Ameerika Ühendriikide ida- ja lääne-rannik telegraafiliiniga.

1880. aastatel avastas sakslane Heinrich Hertz meetodi elektromagnetlainete edastamiseks ja vastuvõtmiseks. Seda arendasid edasi mitu leiutajat, sealhulgas itaallane Guglielmo Marconi ja venelane Aleksandr Popov, keda mõlemat peetakse raadio leiutajaks. Alguses oli tegemist **raadiotelegraafi**ga – signaale (kasutades Morse tähestikku) edastati ja võeti vastu raadiolainete abil, ilma kaabliühendusega saatja ja vastuvõtja vahel.

A	••
B	•••
C	••••
D	•••••
E	•
F	••••
G	•••••
H	••••••
I	••
J	••••
K	•••••
L	••••••
M	••••••
N	••••••
O	••••••
P	••••••
Q	••••••
R	••••••
S	••••••
T	••••••
U	••••••
V	••••••
W	••••••
X	••••••
Y	••••••
Z	••••••
1	••••••
2	••••••
3	••••••
4	••••••
5	••••••
6	••••••
7	••••••
8	••••••
9	••••••
0	••••••

Morse tähestik.

S. Morse telegraafiaparaat edastas lühikesi ja pikki vooluimpulsse, mida telegrafist sisetas morsevõtmega. See oli lüliti, millega operaator sulges või avas vooluringi. Lühikeste ja pikkade impulsside erinevad kombinatsioonid vastasid tähestiku tähtedele (nn Morse tähestik).

Esimese maailmasõja ajal katsetati ka hääle edastamisega ning juba 1920. aastatel sai raadiost oluline massimeedium ja propagandavahend kinokroonikate kõrval.

Telefoni leiutaja au omistatakse mitmele mehele, kuid patendi sai Alexander Graham Bell 1876. aastal. 1870. aastate lõpus hakkasid Suurbritannias ja Ameerika Ühendriikides tööle esimesed kommertstelefonivõrgud. 1915. aastal tehti esimesed telefonikõned USA ida- ja läänerranniku vahel ning Ameerika Ühendriikidest Prantsusmaale.

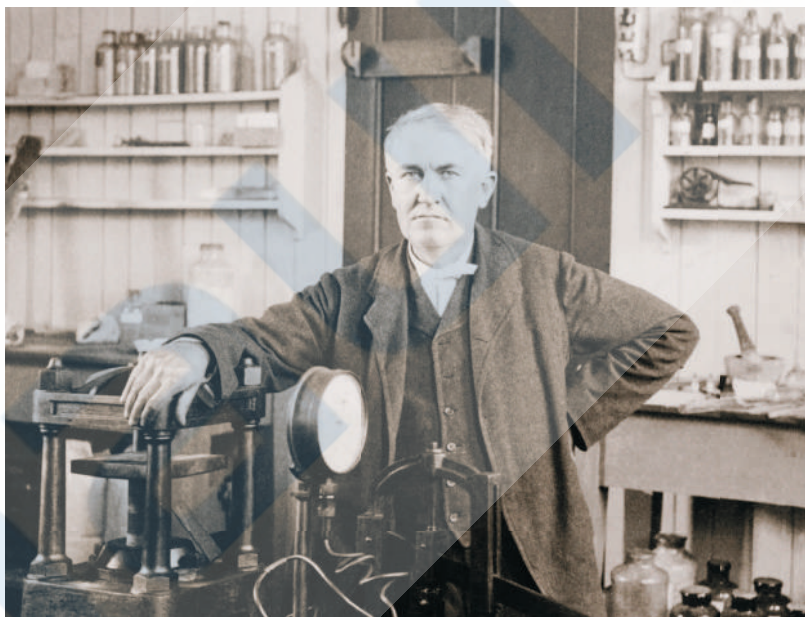
1885. aastal sai sakslane Wilhelm Fein patendi kantavale **välitelefonile**. 20. sajandi alguses võttis Saksa armee leiutise oma varustusse. Välitelefon kasutab hääle edastamiseks kaabelühendust ja on sellisena kasutusel tänapäevani. Välitelefoni eeliseks raadioühenduse ees on raskem pealtkuulatus.

1877. aastal leiutas Thomas Alva Edison **fonograafi**, millega sai võimalikuks heli salvestamine ja taasesitus. Kümme aastat hiljem leiutas Emil Berliner, kes oli mõnda aega töötanud Belli telefonikompaniis, **heliplaadi**. Töökindlate ja kvaliteetsete heliplaatide seeriatootmine algas 1890. aastate teisel poolel. Helisalvestus on tänapäeval üks meelelahutustööstuse alustalasid.

*T. A. Edison
(1847–1931) oli
Ameerika viljakaim
leiutaja ja ärimees.
Tema nimel on üle
1000 patendi, muu
hulgas ka elektri-
hõõglamp
ja fonograaf.*

*Huvi korral vaata
1922. aasta tummfilmi
„A day with Thomas
A. Edison“.*

19. sajandi lõpust alates võib hakata rääkima juba **massikommunikatsioonist**. Esimesed päevalehed hakkasid Euroopas ilmuma 17. sajandil, kuid 19. sajandi teist poolt ja 20. sajandit võib nimetada ajakirjanduse ajastuks. Eeskätt soodustas seda haridustaseme tõus – arenenud maades oskas lugeda peaaegu igaüks – ja teiseks infovajaduse suurenemine. Enne raadio muutumist laiatarbetooteks oli ajaleht peamine teabeallikas ning suuremad lehed ilmusid mitu korda päevas: hommikused, päevased ja õhtused väljaanded.

1894. aastal tegid prantslastest vennad Auguste ja Louis Lumière esimese **filmi** ja hakkasid oma filme 1895. aasta detsembris raha eest näitama. Peagi rajati esimesed kinod ka Berliinis, New Orleansis, Londonis ja mujal. Esialgu näidati tummfilme, esimesed helifilmid vändati 1920. aastatel. Filmikunstil on massipropagandas olnud suur tähtsus.

Haridus

20. sajandi alguseks kehtis enamikus Euroopa riikides kohustuslik algharidus, kuid sellele vaatamata oli palju kirjaoskamatu, eriti naiste seas. Kirjaoskuse all peeti sageli silmas lugemis- oskust – mitte igaüks, kes mõistis lugeda, ei osanud kirjutada.

Rahvusriigile oli ühtne haridussüsteem tähtis riigi ühtsuse ja patriotismi kasvatamise seisukohast. Koolis õpetati riigikeeles, anti algetadmised kodaniku kohustustest ja õigustest, õpetati selgeks riigihümn, riigi ja rahvuse ajalugu, tema müütilised ja ajaloolised kangelased ning tähistati riiklikke tähtpäevi.

KÜSIMUSED JA ÜLESANDED

1. Nimeta tegureid, mis soodustasid alates 19. sajandist rahvaarvu kasvu.
2. Mis eelis on välitefonil raadioühenduse ees?
3. Mis iseloomustab moderniseerumise ajastut? Too näiteid iseloomulike joonte kohta.
4. Mil viisil suudeti 19. sajandil tõkestada nakkushaiguste levikut? Too kolm näidet.
5. Analüüsi uute energiaallikate ja transpordi vallas toimunud arengu mõju inimeste igapäevaelule.
6. Miks võib väita, et filmikunstil oli ja on suur tähtsus massipropagandas? Too näiteid.
7. Mis iseloomustas rahvusriigile omast haridussüsteemi? Võrdle toonast haridussüsteemi praeguse Eesti vabariigi haridussüsteemiga.